

Süli Attila[✦]

Az esztergomi katonai egészségügyi szolgálat története a 19. század elejétől 1918-ig

DOI 10.17047/HADTUD.2020.30.3.88

Jelen tanulmányban az Esztergom városában működött katonai egészségügyi ellátás történetét mutatom be a 19. század elejétől az első világháború végéig. A fenti időszakban a városban mindig állomásozott sorkatonaság, így az állomány orvosi kezelését biztosítani kellett. A 19. század elején katonai ispotály, az 1848–49-es szabadságharc alatt katonai kórház működött a Duna-parti városban. Az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában a császári–királyi 26. közös gyalogezred volt a település alakulata, ahol a század végén csapatkórház létesült. Az első világháború négy évében a frontról érkező sebesültek és hadifoglyok számára tartalékkórházakat állítottak fel.

KULCSSZAVAK: Esztergom; katonai egészségügyi ellátás; csapatkórház; első világháború; hadifogoly

History of the Military Health Service in Esztergom from the Beginning of the 19th Century to 1918

In the present study, we give an overview of the history of military health care in the city of Esztergom from the early 19th century until the end of the World War I. In the above period, soldiers were always stationed in the city, so medical treatment of the military personnel had to be provided. From the beginning of the 19th century to the War of Independence in 1848–49, a military hospital operated in the town on the river Danube. During the time of the Austro-Hungarian Monarchy, the k.u.k. (Imperial-Royal) 26th Joint Infantry Regiment became the military unit of the settlement, where a regimental hospital was established at the end of the 19th century. During the four years of World War I, reserve hospitals were set up for the wounded coming back from the front and for the prisoners of war.

KEYWORDS: Esztergom; military health care; regimental hospital; World War I; prisoner of war

✦ HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Ministry of Defence Military History Institute and Museum;
e-mail: suli.attila73@gmail.com; ORCID: 0000-0002-1628-2976

Bevezetés

Esztergomot – közel másfél század török uralom után¹ – 1683. szeptember 12-én vették be a lengyel-császári csapatok. 1706. szeptember 16-án a kurucok hatheti ostrom után foglalták el a várat, amely később ismét a Habsburgok kezébe került. A Duna parti település 1708-ban visszakapta szabad királyi városi rangját. A török hódításkor elmenekült érsekség csak 1820-ban tért vissza. 1822-ben megkezdték a bazilika építését, amelyet 1856-ban szenteltek fel. Az eseményen I. Ferenc József császár és Liszt Ferenc zeneszerző is részt vett.

Esztergom szabad királyi várost az 1867-es kiegyezést követően számos változás érte. Mivel lakossága nem érte el a tizenötezer főt, 1876 után nem kapta meg a törvényhatósági státuszt, rendezett tanácsú városként betagolták Esztergom vármegye szervezetébe, amelynek ezután is központja volt. Egyben innen irányították a magyar katolikus egyház szervezetét. 1891-ben átadták az Esztergom–Almásfüzitő vasútvonalat, 1895-ben pedig az Esztergom–Óbuda vasútvonalat. Ugyanebben az évben, szeptember 28-án nyílt meg a Mária Valéria híd a város és a Duna túlsó partján található Párkány között, valamint Esztergom ebben az évben egyesült véglegesen a három szomszédos településsel, az érseki Vízivárossal, Szenttamással és Szentgyörgymezővel.

Ugyanakkor a település a dualizmus évtizedeiben katonavárossá vált. 1867-től a császári-királyi 26. közös gyalogezred számára Esztergom, Hont és Bars megyéket jelölték ki hadkiegészítési körzetül. Az ezredtörzs Győrben volt, emellett Esztergom megmaradt a hadkiegészítő kerület központjának, illetve itt állomásozott a regiment 3. zászlóalja és a pótzászlóaljkeret.²

A városhoz tartozó Esztergom-tábor területe az első világháború alatt kezdett benépesedni, amikor itt állították fel Magyarország legnagyobb hadifogolytáborát 1914. augusztus 27-én. A hatalmas barakkokban egyenként 600 ember fért el. A tábor a háború alatt folyamatosan terjeszkedett. Raktárak, tisztai házak, újabb barakkok, uszodák, szennyvíztisztító telep és imaház épültek. Megvalósult a melegvízellátás. A hadifogolytáborban összesen száznégyezer ember raboskodott. Szabadidejükben a foglyok fából készült emléktárgyakat készítettek, amit a környék lakossága vásárolt meg.

A tábor állandó létszáma 40 ezer fő volt, noha kezdetben csak 1000 főre tervezték. Azokat a foglyokat, akiket nem tudtak elhelyezni, Dunaszerdahelyre szállították. Egyes források szerint 70 ezren, más források szerint 4400-an haltak meg, nagy részük a szerb foglyok között kitört kolerajárványban, 1914 szeptemberében. A barakk kórház decemberben készült el. Dr. Fonyó János, a tábor orvosa által elrendelt szigorú karanténnak köszönhető, hogy a járvány nem terjedt ki a városra. Következő év tavaszán a tífuszjárvány tizedelte meg a földbe ásott barakkok lakóit.

1 Esztergomot 1543-ban foglalták el a török csapatok. A tizenöt éves háború folyamán 1595-ben a keresztény seregek visszafoglalták, a várért folyó korábbi harcokban, 1594-ben veszítette életét Balassi Bálint költő.

2 Huszonhatos hadiemlékkönyv. Szerk. Miklós Tamás – Dr. Négyesi Lajos. Esztergom, 2019. (Városunk, múltunk 6.) 12–18. o.

Ekkor a földkunyhók helyére állandó épületeket emeltek. 1918 nyarán a létszám jelentősen felduzzadt, mivel a küszöbön álló fogolycsere miatt visszahívták a külső munkán lévőket. A tábor novemberben szűnt meg. Ekkor már csak 40 ezer fogoly lakta. Az örök és a foglyok mindent széthordtak vagy elpusztítottak.³

A katonai gyógyítás vázlatos története Esztergomban a 19. század elejétől 1914-ig

Esztergomban az első helyi katonai kórház létesítésének igénye a 19. század elején merült fel. A Hadtörténelmi Levéltár katonai objektum gyűjteményében található iratanyag szerint a helyi katonai kórházat (ispotály) 1818–1827 között állították fel. A munkálatokat a város részéről Krakovitzer Ferenc tanácsnok felügyelete, a kivitelező Gammerling Ignác helyi ácsmester és egy Farkas (?) nevű kőművesmester volt. A költségeket a város viselte. Az épület telke a Ferencváros nevű városrészben, a kaszárnya területén volt, a munkálatokat 1825. április 29-én fejezték be. Végül úgy döntöttek, hogy azt tiszti szállásokként fogják hasznosítani.⁴

A helyi katonai kórház feltehetőleg nem valósult meg, mivel az 1848–49-es szabadságharc sebesültjei számára új kórházat kellett létrehozni. Erre utal ugyanis a *Kossuth Hírlapja* 1848. október végi cikke. E szerint: „Esztergomban hiv. tudósítások szerint kezdenek gondoskodni azokról is, kik majd szabadságunk harcában megsebesülnek. Ezekre nézve a város egyik részében kórház állíttatott 30 ágygal, a másik részében pedig az u. n. káptalanház szereltetett szinte több ágyakkal. Az előbbi kórház igazgatója Palkovics Károly,⁵ egy nemcsak lelkes, hanem hosszas évek tapasztalattal ellátott orvos. Ez kijelentette, miképp harcosaink számára, ő és alárendelt orvos személyzete, minden jutalom nélkül, ingyen teendnek mindennemű orvosi szolgáltatásokat. Egyszersmind megígérte azt, hogy számukra az orvosszerek olcsóbb ároni kiszolgáltatását is ki fogja eszközölni. A honvédi bizottmány⁶ e hazafiúi és emberbaráti buzgalomért kijelenté méltányos elismerését. Az említett kórházak a harc megszűntével az állomásozó katonaság részére fognak megtartani.”⁷

Szállási Árpád kutatásaiból ismerjük, hogy a katonai kóroda a kanonokok házában volt, a beteg honvédeket a helyi fürdőben kezelték, itt ápolták 1849-ben a tavaszi hadjárat sebesültjeit.⁸

3 Négyesi Lajos: Az esztergomi hadifogolytábor emléke. *Múltkor*, 2009. július 3.

(https://mult-kor.hu/20090703_az_esztergomi_hadifogolytabor_emleke/);

Rayman János: Az esztergomi hadifogolytábor története és pénzei. Esztergom, 2010.;

Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene.

Sajtó alá rendezték Szalay Béla és Vajás Lajos felelős szerkesztők. 1938. 157. o.

4 Hadtörténelmi Levéltár Katonai objektumok anyaga. 84. doboz. Katonai kórház. Esztergom. 1818–1827.

5 Palkovics Károly (1816–1897) Esztergom polgármestere, díszpolgára és országgyűlési képviselője.

6 Országos Honvédelmi Bizottmány.

7 *Kossuth Hírlapja*, 154. sz. 1848. 09. 07. 1017. o.

8 Szállási Árpád: Szegényháztól a kórházig. Esztergom egészségügyének története. Esztergom, 1987. 40. o.;

Osvai László: Az esztergomi Vaszary Kolos kórház története. 1902–2002. Esztergom, 2002. 15. o.

1848 végén az intézmény 38 ágygal rendelkezett, 60 újabb kialakítása folyamatban volt.⁹

1848. június 20-án Novák Istvánt nevezték ki kórházigazgatónak a Hadügyminisztérium részéről. Munkatársai Hoffmann Vilmos, Feichtinger Sándor, Tóth József és Effner Ferenc voltak. Július 7-én a hadihelyzet romlása miatt a kórházat Kalocsára telepítették.¹⁰

A források szerint a katonai kórház még 1849–1850 telére sem ürült ki. Az 1849. november 30-i jegyzőkönyv alapján „az álladalmi korodában létező beteg honvédek számára” még ágyneműt és élelmiszert vásároltak.¹¹

Esztergom megye monográfusa Borovszky Samu erről így írt: „Május 6-án¹² nagy ünnepek mellett megünnepelték a függetlenségi nyilatkozatot. Palkovics kormánybiztos legott munkához látott; a magyar kormány rendeletéből nagy tábori kórházat rendezett be, mely célra a várban levő épületeket, valamint a kanonoki lakásokat lefoglalta s közbenső falaikat áttörette. Idehozták a nagysallói¹³ és a csalóközi csatában, valamint a Buda¹⁴ és Komárom ostrománál megsebesült honvédeket. A magyar nemzet lovaságát élénken jellemzi az a körülmény, hogy az itt hátrahagyott sebesült császári katonákat is ugyanoly gondossággal ápolták, mint a honvédeket. A kórházban elhalt honvédeket külön temetőben temették el, mely mai napig fennáll. Itt nyugszik 175 császári katona is. Sírjuk fölé 1861-ben állítottak emlékoszlopot.”¹⁵

Fejlesztések a kiegyezés után

A császári és királyi Hadügyminisztérium 1867-ben történt megszervezését követően az egészségügyi szolgálat vezetését az Osztrák–Magyar Monarchiában a minisztérium 14. (egészségügyi) osztályának vezetője látta el. Az első világháború kitörését követően a vezetést a 14. osztály vezetője, valamint a közös hadsereg Főparancsnokság egészségügyi főnöke együttesen gyakorolta.

A haderő gerincét a császári és királyi hadsereg adta. Mellette létezett az Osztrák Császárságban a Landwehr, a Magyar Királyságban a Magyar Királyi Honvédség. Az utóbbi 1868-ban jött létre, kezdetben zászlóaljszervezettel.

9 *Közlöny*, 1. (1848), 194. sz. 1848. december 21. 913. o.

10 Osvai László 2002. 16. o.

11 Szállási Árpád 1987. 41. o.

12 1849. május 6-án.

13 1849. április 19.

14 1849. május 4–május 21.

15 Határozat az esztergomi honvédtető létesítésére. (1861. február 18.)

In: Komárom megyei helytörténeti olvasókönyv. Válogatta és szerkesztette Ortutay András. Tatabánya, 1988. 231–232. o.; Borovszky Samu: Esztergom vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. (<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/esztergom-varmegye-647E/esztergom-varmegye-tortenete-6BEC/ii-resz-a-torok-hodoltsagtol-a-kiegyezesig-70A6/4-a-szabadsagharczoltol-a-kiegyezesig-7261/tabori-korhaz-7299/>)

1849-ben jelent meg a birodalom katonai egészségügyi intézményei számára a szervezeti felépítést megállapító határozat, amely alapjaiban az első világháború végéig fennmaradt. A kiegyezést követően a katonai egészségügy szervezetét 1870–1871-es francia–német háború tapasztalatai alapján alakították át. Az egészségügyi intézeteknek alapvetően két fajtája volt:

- Állandó egészségügyi intézetek (helyőrségi kórházak és fiókin intézményeik, csapatkórházak, gyengélkedők). Az utóbbiakból 1870-ben 23, 1914 végére 27 volt. Ezek közül a 16. számú a mai Honvédkórház elődintézménye volt.
- Tábori egészségügyi intézetek (tábori kórházak, tartalékkórházak, tábori gyengélkedőházak, betegnyugvó állomások, egyéb intézmények).

Esztergomban 1867–1918 között csapatkórház és tartalékkórházak működtek.

Olyan településen, amelynek helyőrsége az 500 főt meghaladta, de ahol nem volt helyőrségi kórház, ott csapatkórházakat állítottak fel. A csapatkórházak a helyőrségi kórházak mintájára berendezett önálló intézetek voltak, azonban saját állományuk nem volt, hanem a szükséges személyzetet az alakulatok adták. Az ápolószolgálatra a csapatoknál sebesültvívőkke, illetve ápolókká kiképzett legénységet osztották be. A csapatkórház parancsnoka az illetékes hadosztály orvosfőnöke vagy az állomás orvosfőnöke, esetleg más megbízott katonaoorvos volt. Mozgósítás idején a csapatkórházakat vagy kibővítették, vagy feloszlatták. Ez esetben a hadkiegészítő kerület székhelyén új csapatkórházat állítottak fel. A kibővített csapatkórházakat tartalékkórháznak, amennyiben pedig erődített helyen települtek, akkor várkórháznak nevezték.

A tartalékkórházak a hadsereget követő tábori kórházak felváltására a hadszíntéren szerveződtek. A háború folyamán két típusa létezett. Az állandó tartalékkórházakat a hadszíntéren kívül állították fel. Jogállásuk a helyőrségi kórházéval volt azonos.¹⁶

A háborús területet „harctérre” „hadtápterületre” és „hátszázagra” tagolták. A harctéren ezred szinten „Segélyhely”, az arcvonaltól 400–1000 lépésre, hadosztály szinten pedig „Kötözőhely” települt az arcvonaltól 4–5 kilométerre.

A hadtápterületen a következő egészségügyi intézetek települtek, illetve működtek:

- 600 beteg befogadására szolgáló mozgó tartalék kórház, mely a súlyos sebesültek és betegek ápolására szolgált. Mindig állandó épületben kerültek elhelyezésre. Feladatuk a sérültek állapotának stabilizálása után a lehető leggyorsabb vissza (hátra) szállításra történő előkészítése az anyaország állandó jellegű kórházaiba vasúton, vízen, vagy szárazföldön. Ha a hátraszállítási út a hátszázágba hosszú volt, akkor a kiürítési útvonal mentén 200 beteg befogadására alkalmas, ún. „mozgó beteg nyugvó állomást” működtettek.
- 500 beteg befogadására alkalmas tábori gyengélkedő ház.

A hátszázágban az állandó kórházak képezték az ellátás bázisait.¹⁷

A kiegyezés után Esztergomban új kórház épült, amely katonai kórházként is funkcionált. A kezdeményezésről *Esztergom és vidéke az 1881. évfolyamában* így tudósított:

16 A Hadtörténelmi Levéltár katona-egészségügyi iratainak repertóriumra 1740–1980. Szerkesztette, a bevezetőket írta Kiss Gábor főlevéltáros. Budapest, 2003. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok. Sorozatszerkesztő: dr. Szijj Jolán.) 15–17. o.

17 Dr. Svéd László ny. orvos altábornagy, egyetemi tanár szíves közlése.

„Hercegprímásunk¹⁸ szerdán székvárosába érkezett. Az összes napilapok közül azon hírt, hogy hercegprímásunk Esztergomban egy kaszárnyaszerű épületet katonai kórházzá alakít s erről a fővárosi Vöröskereszt egyesületet értesítette. A kaszárnyaszerűnek nevezett épület, mint tudjuk polgármesterünk volt háza, mely katonai kórházzá alakítása után apácák gondjaira lesz bízva.”¹⁹ 1882-ben a helyi sajtó már arról számolt be, hogy az esztergomi érsek a szentgyörgymezői Palkovics-házba emeletes katonai kórházat fog építeni.²⁰ A munkálatok azonban csak 1883. június közepétől kezdődtek meg, a kivitelezést a pozsonyi Feigler Ignác építőmester vállalata nyerte el.²¹ Az építkezés azonban átnyúlt az 1884-es évre. Eszerint: „Hercegprímásunk áldozatkészségéből Szentgyörgymezőn tudvalevőleg egy katonai kórház épült, melynek vaságai és fölszerelése a napokban már teljesebbek voltak. A hercegprímás az új kórházat csütörtökön személyesen megtekintette s minden részét érdeklődéssel tanulmányozta. A fölszerelés gondossága és gyakorlatiassága fölött legélénkebb megelégedését fejezte ki.”²² Ennek ellenére a berendezést csak október végére fejezték be. A gyógyszerészt dr. Rapcsák Imre udvari orvos felügyelte. Az intézmény háború esetén 25 sebesültet tudott a Vöröskereszt jóvoltából ellátni, míg békeidőben 10 polgári személyt, akiknek a gyógyítási költségeit az esztergomi érsek vállalta fel.²³

Forrásaim szerint létezett egy épület a Budai utca 359. szám alatt, melyet szintén katonai kórházként használtak. Az utóbbit 1885-ben a város eladásra kínálta. Erről azonban bővebb információval nem rendelkezem.²⁴

1889-ben a szentgyörgymezői katonai kórház épülete katasztrofális állapotba került, sokan az összeomlástól tartottak. A nagy költséggel megépített objektum állapotáért sokan az építőmestert, Feigler Ignácot vádolták. A cikkíró szerint: „Előbb nagy rés keletkezett rajta s a nőttön növvő nagy repedés miatt a kórház rögtön kiköltözködött. 1885-ben alapította a hercegprímás a kórházat, Szentgyörgymezőn. A gyorsan elkészült, igen tetszetős emeletes épület még ugyanaz év szept[ember] elsején nyílt meg. Hat ágy volt benne uradalmi és külvárosi betegeknek; azonkívül hatvan személyre háború esetén Vöröskereszt kórházi teljes berendezés. E szerint volt az épületben három szoba három ágygal, négy terem (8 ágy) harminckét ágygal és három közép nagyságú helyiség (5 ágy) tizenöt ágygal. Volt benne kápolna, társalgó helyiség, fürdőszoba, operáló orvosi helyiség s fölszerelés 60 személyre való fehérre naponként háromszoros váltással.” A városi főmérnök javasolta az épület lebontását, melyet végre is hajtottak. A kórház építését újból megkezdték, de masszívabb alapon.²⁵ Az utóbbi végül megvalósult, sőt 1893. október végén a kórházban új kápolnát építettek és szenteltek fel.²⁶

18 Simor János bíboros, esztergomi érsek (1813–1891).

19 *Esztergom és Vidéke*, 3. évf. (1881), 15. sz.

20 *Esztergom és Vidéke*, 4. évf. (1882), 91. sz.

21 *Esztergom és Vidéke*, 5. évf. (1883), 47. sz.

22 *Esztergom és Vidéke*, 6. évf. (1884), 58. sz.

23 *Esztergom és Vidéke*, 6. évf. (1884), 87. sz.

24 *Esztergom és Vidéke*, 7. évf. (1885), 76. sz.

25 *Esztergom és Vidéke*. 11. évf. (1890), 86. sz.; Uo. 12. évf. (1891), 1. sz.

26 *Esztergom és Vidéke*, 14. évf. (1893), 92. sz.

A város vezetése a katonai kórház helyzetének végleges megoldását a laktanya-építési program keretein belül tervezte, amely a közgyűléseken 1885. óta szinte állandó téma volt. A hadügyminisztériummal az egyeztetések folyamatosak voltak, döntés azonban nehezen született.

Végül a laktanya- és kórházépítési munkálatok 1892 őszén indultak meg, amelyről a helyi sajtó így tudósított: „A kaszárnya-építés első munkálatai tegnap délután vették kezdetüket. Ráth²⁷ építész és Szilágyi mérnök,²⁸ a város megbízottja s a vállalkozó cég képviselőjének jelenlétében kitérték az építendő kórházat s a bevezető munkálatok most már minden akadály nélkül folynak.”²⁹ 1893 elején már az alábbiakról számolhatott be az *Esztergom és vidéke*: „...A kórház éjszakai oldalán a falak eddig 3 méternyire emeltettek a földszinttől, míg a déli oldal alapjainak kiásása még csak most van folyamatban. Az építés vezetésével Ditter mérnököt bízták meg a vállalkozók. Érdemes megtekinteni azt a sürgés-forgást, mit a színhelyen harmadfélszáz ember munkája okoz. Az egész területen nagy garmadában állanak a fölhalmozott téglarakások, épületkövek, ajtóragasztók, homokhegyek. Óriási meszesgödörökben napszámosok kavarrják a maltert és talyigákon viszik a kőművesek kezeihez. Máshol az épületek alapozásához szükséges árkokat ássák és fuvarozzák a kiemelt földet. A munka olyan rohamosan halad, hogy tizennégy nap múlva fen lesz az egész földszint....”³⁰ Végül a munkálatok 1894. június elején értek véget. A helyi lap tudósítása szerint: „Az új kaszárnyának a mostani barakk-kaszárnya mellett épült része, vagyis a katonai kórház épülete már elkészült és Grünwald vállalkozó cég július 8-án adja át az építető Esztergom városnak, ez pedig a katonai hatóságnak.”³¹ Az átadást azonban a későbbiek folyamán szeptember elsejére halasztották,³² majd pedig szeptember 27-re és 29-re. Az előbbi időpont a város általi, míg az utóbbi a hadsereg általi átvételre vonatkozott.³³ Végül ekkor történt a tényleges átadás.³⁴

Ettől kezdve az intézmény már teljes kapacitással működött, sőt más jellegű tevékenység is folyt itt, amelyről az *Esztergom és vidéke* számolt be: „Fényes esküvő volt szombaton Süttőn. Az ottani kath. templomban vezette oltárhoz Dr. György Ernő hadkiegészítő parancsnoksági cs. és kir. ezredorvos³⁵ Revisnyei Reviczky Gizella kisasszonyt, Reviczky Károly országgyűlési képviselő leányát. Az esketési szertartást a süttői plébános végezte. Tanúk voltak a vőlegény részéről Frey Ferenc országgyűlési képviselő, a menyasszony részéről pedig Gyapai Pál bicskei földbirtokos. A szép menyasszonyt Trautweiler József hadnagy, vőfély vezette az oltárhoz.

27 Ráth Gusztáv műépítész.

28 Szilágyi Lajos mérnök.

29 *Esztergom és Vidéke*, 13. évf. (1892), 77. sz.

30 *Esztergom és Vidéke*, 14. évf. (1893), 33. sz.

31 *Esztergom és Vidéke*, 15. évf. (1894), 52. sz.

32 *Esztergom és Vidéke*, 15. évf. (1894), 55. sz.

33 *Esztergom és Vidéke*, 15. évf. (1894), 76. sz.

34 *Esztergom és Vidéke*, 15. évf. (1894), 77. sz.

35 A korszak egészségügyi rendfokozatai az alábbiak voltak: Főorvos-főhadnagy, ezredorvos-százados, törzsorvos-őrnagy, II. osztályú főtörzsorvos-alezredes, I. osztályú főtörzsorvos-ezredes, vezértörzsorvos-vezérőrnagy. (Dr. Svéd László ny. orvos altábornagy, egyetemi tanár szíves közlése.)

Nyoszolólányok voltak Frey Berta és Revicky Margit kisasszonyok. Az esküvőt követő lakoma után a fiatal pár kocsira ült és Esztergomba hajtatott. A földísztített új katonai kórháznál Alezi főhadnagy, kórházkommandáns az orvosok élén fogadta az új párt, hozzájuk üdvözlő beszédet mondott, s a fiatalasszonynak gyönyörű virágcsokrot nyújtott át.”³⁶

1896 márciusában a katonai kórház igazgatói posztját dr. Seyler Emil nagykanizsai katonai kórházvezető pályázta meg, akit rokoni kapcsolatai miatt Esztergomban is jól ismertek.³⁷

1896. október 15-én törzsorvosi vizsgálat volt a laktanyában és a katonai kórházban, amely során a higiéniai viszonyokat rendben találták.³⁸

1897-ben egy hadgyakorlat alatt súlyos baleset történt, amelyről a sajtó így tudósított: „A gyakorlat halottja. Háziezredünk szombaton, a Strázahegy környékén, mint minden esztendőben, az idén is éjjeli gyakorlatot tartott, amely a 14-ik század egy közlegényére végzetessé vált. Mikus Sándornak hívják a szegény fiút, akit felebbvalói s társai egyaránt szerették, becsülték, s aki már szolgálata első évében használhatósága és ügyessége révén bekerült az altisztképző iskolába. Végzetes balesete úgy történt, hogy a setétben, a bokrok között két őrjárat szabályellenesen és a szigorú utasítás dacára nagyon közel hatolt egymáshoz, úgy hogy Mikus idejében már nem tudott megállni s valósággal beleszaladt szemben levő társa bajonettjébe, amely lágyékát egészen keresztül fúrta. Alezi főhadnagy³⁹ és társai azonnal az összeesett emberhez siettek és lóháton orvosért küldöttek. A megsebesült embert első orvosi segélyben dr. Vándor Ödön részesítette, aki véletlenül a baleset helyének közelében időzött, azután hordágyas kocsin behozták a katonai kórházba, ahol dr. Singer⁴⁰ ezredorvos vette gondos ápolásba. A szegény fiú életét azonban már nem lehetett megmenteni. Vasárnap éjjel kiszenvedett. Mint a hivatalos felbontás konstatálta, belső vérömlés és hashártyagyulladás ölte meg. A szigorú vizsgálat konstatálta, hogy az eset igen sajnálatos véletlen következménye volt. A derék ember halála igazi gyászba borította az egész kaszárnyát. Tegnap délután öt óraker temették teljes katonai dísszel. Temetésén megjelent az ezred egész tisztikara, amely szép koszorút is helyezett a koporsóra. Megható volt, hogy a gyászszertartás alatt a kemény hadfiak mindegyikének szemében egyegy könnycsepp csillogott.”⁴¹

1897. július 20-án a város építészeti bizottsága a katonai kórház ügyében intézkedett, mivel a szennyvíz elvezetése megoldatlan volt.⁴²

1898-ban pedig a város a kórház előtti tér fásítását rendelte el.⁴³

Az infrastrukturális fejlesztések között előfordult mulatságos eset is, melyről a helyi sajtó így tudósított: „Az eltévedt kút. Mégis csak kedélyes állapotok azok

36 *Esztergom és Vidéke*, 16. évf. (1895), 43. sz. Az esküvő május 29-én történt.

37 *Esztergom és Vidéke*, 17. évf. (1896), 24. sz.

38 *Esztergom és Vidéke*, 17. évf. (1896), 83. sz.

39 Alezi Ferenc főhadnagy.

40 Dr. Singer József ezredorvos.

41 *Esztergom és Vidéke*, 18. évf. (1897), 58. sz.

42 *Esztergom és Vidéke*, 18. évf. (1897), 77. sz.

43 *Esztergom és Vidéke*, 19. évf. (1898), 21. sz.

a városházaiak és igazán kár, hogy nincs helyi Mark Twainünk,⁴⁴ úgy legalább Sipuluszunk,⁴⁵ aki azok krónikása lehetne. Ajánlanánk azonnal neki a következő legfrissebb témát: Határozatba ment, hogy a katonai kórház udvarán egy kút építendő. Meg is bíztak annak elkészítésével egy helybeli építésszt és miután ezt megcselekedték, a teljesen elvégzett kötelesség boldog tudatában megfeledeztek kórházról, kútról, építésről. Pedig nem ártott volna vagy egyszer a munkálatokat megtekinteni, mert akkor meg nem történhetett volna az a kanabokai história, hogy az építész a neki átadott téves terv szerint a kútat nem a kórház udvarán, hanem túl a kerítésen egy szántóföldre építette. Mindez igen mulatságos dolog, csupán arra vagyunk kíváncsiak, kinek a zsebe fogja megsínyleni a fölös kút költségeit?”⁴⁶

1899-ben újabb fejlesztések voltak, amelynek következtében a katonai kórház „mintaszerűvé változott”. Ez elsősorban dr. Singer ezredorvos érdeme volt.⁴⁷

1901. július 21-én Frigyes főherceg,⁴⁸ a pozsonyi székhelyű V. hadtest parancsnoka megsejmelte a laktanyát és a kórházat.⁴⁹ Ebben az évben a Honvédelmi Minisztérium részéről újabb igény merült fel, ugyanis mozgósítás esetére tartalék-kórházat kívántak létesíteni, melyre a főgimnázium épületét szemelték ki. A kérés a megye főispánja a bencés rend főapátjához, mint az ingatlan tulajdonosához továbbította.⁵⁰

A katonai kórházban békeidőben nem csak a gyakorlatokon szerzett sérüléseket kezelték. Erről egy nagyon érdekes tudósítás maradt ránk a helyi sajtóban: „Hétfőn éjjel az egyik Mária Terézia-utcabeli korcsmában véres verekedést rögtönöztek a 26-os bakák és az itt gyakorlatozó huszárok. Az összekapás a különböző fegyvernek között szokásos zsörtölődéssel kezdődött, majd a bakák kivont bajonettel⁵¹ támadtak a sokkal kevesebb számú huszárokra, akiknél kard sem volt. A csata végeztével három huszárt és két bakát vittek be a katonai kórházba, ahol az egyik súlyosan sebesült huszár kedden kiszendetett. Szerdán temették el katonai dísszel.”⁵²

Az esztergomi katonai kórház az első világháború idején

Az első világháború kezdetén az esztergomi csapatkórház 38 aktív ágygal rendelkezett, 60 kialakítása pedig folyamatban volt.⁵³ Az utóbbi azonban kevésnek bizonyult, így a frontról hazaszállított sebesültek számára a település egészségügyi intézményében 800 ágyat helyeztek el.⁵⁴

44 Mark Twain (1835–1910) amerikai író, újságíró, humorista.

45 Rákosi Viktor (1860–1923) író, újságíró, humorista, országgyűlési képviselő, sportvezető írói álneve.

46 *Esztergom és Vidéke*, 19. évf. (1898), 29. sz.

47 *Esztergom és Vidéke*, 20. évf. (1899), 66. sz.

48 Habsburg–Tescheni Frigyes főherceg (1856–1936) császári-királyi altábornagy.

49 *Esztergom és Vidéke*, 22. évf. (1901), 58. sz.

50 *Esztergom és Vidéke*, 22. évf. (1901), 82. sz.

51 Szurony.

52 *Esztergom és Vidéke*, 32. évf. (1910), 65. sz.

53 *Esztergom és Vidéke*, 36. évf. (1914), 69. sz.

54 *Esztergom és Vidéke*, 36. évf. (1914), 72. sz.

A csapatkórház mellett még az érseki Vöröskeresztes és a Vaszary Kolos városi kórház tudott sebesülteket fogadni, azonban ezek együttes ágykapacitása nem haladta meg az ötszáz ágyat, de ez esetben a betegeket haza kellett küldeni.⁵⁵

A városban katonai tartalékkórházakat hoztak létre, ami lényegében egy kibővített csapatkórház volt a hadkiegészítési területen. Tartalékkórház lett a Szent-Anna zárdából, a kanonoki házak 2. emeletéből, a gimnáziumból és a reáliskolából, a szentgyörgymezői árvaházból és a papnevelőből.⁵⁶

Ezek az intézkedések indokoltak voltak, mivel már szeptember 4-én éjjel 47 sebesült orosz katona érkezett a városba, majd 11-én újabb 200 érkezett. Az összes tartalékkórház megtelt. A Szent Anna zárdában, a gimnáziumban, a papi szemináriumban, a Vöröskeresztes és Vasary Kolos tartalékkórházakban több mint 700 sebesültet ápoltak. A szentgyörgymezői árvaházból járványkórházat alakítottak ki.⁵⁷

A sebesültek magas száma miatt a városi kórház mellett lévő épületben, az „Ivanovics” épületben 50 ágyas fiókkórházat létesítettek.⁵⁸ Szintén e feladatra ajánlotta fel a város a szentgyörgymezői árvaházat is. Ugyanakkor a kenyérmezői hadifogolytáborban özsre mintegy 32 000 fogoly volt.⁵⁹

Az év derekán már hét objektumban ápolták a harctéri sebesülteket. Az *Esztergom és vidéke* hasábjain számos adakozásról értesülhetünk, melyek közül egyet idéznénk: „Névnapmegváltás. Bogisich Mihály v. püspök, ki jótékonyágának és áldozatkészségének számtalan tanújelét adta már eddig is, újabban névnap üdvözlések megváltása címén az esztergomi hét kórházban elhelyezett súlyosan sebesültek számára 154 üveg bort éspedig felében 1911. évi holládi vörös és felében 1909. évi kiskeszii fehérbort ajánlott föl azzal a kéressel, hogy azokat a kórházakban működő helybeli Vöröskereszt fiókegyesület ápoló hölgyei az orvosi rendelvény szerint kiosztani szíveskedjenek. Kívánjuk, hogy a nemesszívű püspök úr ezen dicséretreméltó példája számtalan követőre akadjon.”⁶⁰

A szenvedő sebesültek látványa mély benyomást tett a város polgáira. Az adományok mellett egy poétai érzelmű hölgyet, Pokorny Margitot megihlette a szomorú kép, melyet az alábbi verssel írt le:

Éjszaka a táborig kórházban

*Tömött sorokban úgy állnak az ágyak
Mint háborús kész fegyveres sereg.
A mécs körül villózó tarka árnyak,
A hús párnákon lázforró fejek.*

55 Az első világháborúban a Magyar Vöröskereszt Egylet rendelkezésére állt: 1 Tábori kórház, 8 Tartalék kórház, 50 Betegnyugvó állomás, 865 Kisegítő kórház, 838 Üdülőhely, 3 Üdülőház, összesen: 1765 egészségügyi intézet. (Dr. Svéd László ny. orvos altábornagy, egyetemi tanár szíves közlése.)

56 Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene. i. m. 157. o.; Szállási Árpád 1987. 52. o.

57 Osvai László 2002. 61–62. o.

58 *Esztergom és Vidéke*, 36. évf. (1914), 75. sz.

59 *Esztergom és Vidéke*, 36. évf. (1914), 75. sz.

60 *Esztergom és Vidéke*, 36. évf. (1914), 78. sz. Volt olyan, aki ingyen munkával segítette a kórházak munkáját.

*Egy bús jaj innen, szisszenés amonnan,
Jajgat a száj, a sápadt, vértelen.
S az ajtókon túl, a sötét sarokban
Fekete fantom nő fel hirtelen.*

*Sima selyemben senyvedt sárga teste,
A mennyezetet éri homloka,
Két húlt szeme hanyatló, hunyó este,
Villan kezében sarlója foka.*

*A termen átnéz. Senki nem láthatja
Csak onnan egy a szélső ágy felül
S annak az egynek viaszápadt arca
E húlt szemektől holtra merevül.⁶¹*

A kórházban hadifogoly orosz tisztet is ápoltak, akik a korabeli sajtó tudósítása szerint így rótták le hálájukat: „Az esztergomi Vörös Kereszt kórházban ápolt és már felgyógyult sebesült orosz tisztnek szép jelét adták hálájuknak az őket lelkiismeretes gondossággal kezelő Dr. Seyler Emil tisztii főorvosnak, valamint Dr. Schleiffer Mátyás orvosnak. A kórházból való távozásuk előtt ugyanis Dr. Seylernek egy ezüst plakettet, dr. Schleiffernek pedig egy finom ezüst cigaretta dobozt ajándékoztak a következő felirattal: »Zum Andenken an die verwundeteten russischen Offiziere. 1914. Okt. Tedorow, Bojkoto, Siwanow, Adlerberg, Korenew, Lavostin, Pjatnizky, Skoporosky, Vinogradov, Rasantion, Loschalsky.« A tisztnek ezenkívül csoportfényképükkel is megajándékozták a két orvost, valamint önzetlen ápolóikat.”⁶²

A frontról visszaérkező sebesültek között járvány ütötte fel a fejét, így a belügyminiszter utasította a vármegye alispánját, hogy amennyiben gyanús esetet tapasztal, a katonai hatóságokkal együttműködve a betegek számára kórházelhagyási tilalmat vezessenek be.⁶³ Az intézkedés ellenére az év végére négy kolerás megbetegedés fordult elő a papi szeminárium épületében berendezett tartalék kórházban.⁶⁴ A szigorú intézkedések dacára a járványt a későbbiek folyamán sem sikerült teljesen megfékezni.⁶⁵

1914. december 15-én este 23 órakor külön vonattal mintegy 700 sebesült érkezett Esztergomba. Mivel a tartalékkórházak (reáliskola, szeminárium, szentgyörgymezői árvaház, Vöröskereszt kórház) ekkor már üresek voltak, a betegek elhelyezése és ellátása nem okozott problémát. A szállítmány a szerb hadszíntérről érkezett, számos szerb hadifogollyal, akiket a fogolytábor kórházában helyeztek el.⁶⁶

61 *Esztergom és Vidéke*, 36. évf. (1914), 80. sz.

62 *Esztergom és Vidéke*, 36. évf. (1914), 89. sz.

63 *Esztergom és Vidéke*, 36. évf. (1914), 90. sz.

64 *Esztergom és Vidéke*, 37. évf. (1915), 1. sz.

65 *Esztergom és Vidéke*, 37. évf. (1915), 6. sz.; Osvai László 2002. 63. o.

66 *Esztergom és Vidéke*, 36. évf. (1914), 101. sz.

December 17-én újabb 420 sebesült érkezett, melyről az *Esztergom és vidéke* így tudósított: „Csütörtökön délelőtt, mialatt a főszékesegyházban az újonceskü lélekemelő aktusa folyt, a város uccáin is látványosságzámba ment a 420 harctéri sebesültnek érkezése, akiket a déli harcterről szállítottak városunkba. Ez már bizony nem lélekemelő, hanem nagyon is szomorú látvány volt. A szalmával bélelt szekereken bágyadt, színevesztett arcok bámultak az elborult égre, honnan kíméletlen, hideg decemberi eső csepegett rájuk. Az úton egy nehéz sebesült meg is halt, kit mindjárt a hullaházba vitt a szekér. A sebesültek egy része gyalog érkezett száralmasan lerongyolódott állapotban. Megható volt nézni, midőn a házakból kicsődült az uccára a kíváncsi népség, de nem üres kézzel, hanem tejeskannával, teával, erősítő italokkal, cigarettával. Volt ház, ahová behívták a gyalog botorkálók egyikét-másikat egy kis ennivalóra, egy-két jó szóra, pihenésre. Egy csomó szerb is érkezett velük, ezeket a fogolytáborban levő kórházba továbbították. A betegek egy része megfagyott végtagokkal érkezett, míg többeken vérhas tüneteit figyelik. A tartalék kórházak most már mind megteltek és ismét kezdetét vette a helybeli »Vöröskereszt« tagjainak üdvös, hazafias munkálkodása.”⁶⁷

1915. elején a városban már 8 kórházban ápolták a harctéri sebesülteket, amelyek befogadóképessége 1507 ágy volt.⁶⁸

A kolera mellett a tifusz is felütötte a fejét a városban, így az egyéves önkéntesi iskolát Dorogra helyezték át.⁶⁹ Az utóbbi terjedését azonban meggátolták, mivel a betegeket és az őket őrző és felügyelő állományt a hadifogolytáborban teljesen elkülönítve tartották.⁷⁰

A növekvő igények miatt a meglévő 8 kórház mellé 1915 februárjában két barakk kórház építését határozták el. Azonban a munkát végző fuvarosok – a szerződésük ellenére – az építési helyszínt elhagyták.⁷¹

Az esztergomi kórházakban ápolat sebesültek számára a helyi oltáregyesület számos esetben szervezett gyűjtést, illetve több magánfelajánlás is érkezett. Ezek közül itt egyet szeretnék kiemelni: „A katonai tartalékkórházakban igen sok lázas és vesebajos beteg fekszik, akiket jó minőségű tejjel kellene ellátni, ami azonban a nagy tejhiány miatt úgyszólván lehetetlen. A katonai kórházak vezetősége általam kéri fel ennél fogva a nagylelkű közönséget, hogy akinek nélkülözhető teje van, abból a szegény betegek részére, időnként bármily keveset is, szíveskedjenek hozzám beküldeni. Egy alkalommal húsvét közeledtével mindazokat, akik a katonai kórházak betegei részére húsvéti kalácsokat ígértek, felkérem, hogy azokat hozzám, szétosztás végett, április legelső napjaiban küldjék be, annál is inkább, mert a befolyó csekély pénzbeli adományokat az elsőrendű szükségletek fedezésére kell fordítanom s így azokból húsvéti ajándéokra nem jut. Esztergom, 1915. márc. hó 22. Perényiné.”⁷²

67 *Esztergom és Vidéke*, 36. évf. (1914), 102. sz.

68 *Esztergom és Vidéke*, 37. évf. (1915), 7. sz.

69 *Esztergom és Vidéke*, 37. évf. (1915), 12. sz.

70 *Esztergom és Vidéke*, 37. évf. (1915), 13. sz.

71 *Esztergom és Vidéke*, 37. évf. (1915), 14. sz.

72 *Esztergom és Vidéke*, 37. évf. (1915), 24. sz.; Perényi Kálmán volt megyei alispán neje, született Gerenday Rózsa. Vö. Osvai László 2002. 68. o.; Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene. i. m. 158. o.

Az egészségügyi munka nem minden esetben volt mentes a konfliktusoktól. Például a papi szeminárium épületében dolgozó ápolónők az egyik orvos durva bánásmódja miatt felmondtak.⁷³

1915 májusára felépült az esztergomi katonai járványkórház, így a szentgyörgy-mezői árvaházat kiürítették és elrendelték a teljes fertőtlenítését. Az épület ezután eredeti funkciójának megfelelően működött.⁷⁴

Az új járványkórház azonban nem bizonyult elégségesnek, így a helyi sajtó rövidesen az alábbiakról számolt be: „A katonai hatóság erősen készül minden járványos betegség elfojtására. A csapatkórház mögött már épített egy járványkórházat több pavilonból és most ismét épít egy hat pavilonos kórházat a volt Ripária⁷⁵ telep helyén. A városi kertbérletők megnyugtatóására írhatjuk, hogy nem az ő bérleteiket képező, hanem a szomszéd parcellán fog épülni a kórház.”⁷⁶ A munkálatok azonban csak 1916 tavaszán értek véget, így csak ekkor lehetett teljesen kiüríteni a városban lévő járványkórházat.⁷⁷

1915. augusztus 12-én Károly főherceg trónörökös és Zita főhercegnő Esztergomba látogattak. A vizit alatt többek között megtekintették a Vöröskereszt felügyelete alatt lévő katonai tartalékkórházat. Erről az *Esztergom és vidéke* így tudósított: „Midőn a menet a Kossuth Lajos utcából a gimnázium kórház elé ért, a Vöröskereszt lobogója alatt a feldíszített épület előtt a fenséges pár kedves meglepetésben részesült. Hammerschmidt ezredorvos,⁷⁸ Kuffler kórházi főorvos⁷⁹ és Lenkei főhadnagy⁸⁰ vezetése alatt a kórház személyzete fogadta és üdvözölte; az önkéntes ápoló úrhölgyek pedig Büttner Róbertné úrnővel élükön fejezték ki hódolatukat, melynek szerezny szimbólumaként Halmos Annuska úrlány fehér szegfűből és rózsából csokrot nyújtott át. A fenséges pár kegyesen és mosolyogva fogadta a hölgyek megemlékezését és magyarul köszönte meg... A királyok „királyának leróva hódolatukat, eleget tevé Magyarország első zászlós urának, a magyar kath. világ legfőbb papjának; bevonultak a királyért és hazáért vérüket ontottakhoz – a »Vöröskereszt« kórházba. Itt már talán nem is a fenségek voltak, hanem pusztán az emberek, de melegen érző szív és lélekkel, mert nem volt a kórháznak egy sebesültje, betegje sem, akivel ne beszéltek volna, akit meg nem vigasztaltak volna. És mikor a Nagyboldogasszony harangja mély hangjával jelezte elvonulásukat, a harcban megedzett vitézek szemében könny csillogott az ezernyi közönség pedig lelkesen éljenezve kísérte leendő uralkodóját a primási palotába, ahol némi frissítőt magukhoz véve, nemsokára levonultak kíséretükkel együtt a hajóállomásra.”⁸¹

73 *Esztergom és Vidéke*, 37. évf. (1915), 33. sz.

74 *Esztergom és Vidéke*, 37. évf. (1915), 41. sz.

75 Az egykori tisztai üdülő területe a Sugár út és a Terézia utca között. A kis területen főleg társasházak és garázsorok sorakoznak.

76 *Esztergom és Vidéke*, 37. évf. (1915), 50. sz.

77 *Esztergom és Vidéke*, 38. évf. (1916), 32. sz.

78 Hammerschmidt József ezredorvos.

79 Dr. Kuffler Hugó a II. sz. katonai tartalékkórház főorvosa.

80 Lenkei Emil tartalékos főhadnagy.

81 *Esztergom és Vidéke*, 37. évf. (1915), 63. sz. A látogatásról lásd még. Szállási Árpád 1987. 52. o.

A 26. közös gyalogezred parancsnoksága szigorú intézkedéseket hozott az állomány egészségi állapotának megőrzése és a járványok elkerülése érdekében. 1916-ig a pótzászlóalj által a kórházaknak átadott 1873 betegből mindössze 51 szenvedett heveny fertőző betegségben. Odafigyeléssel sikerült megóvni az állományt az 1917 tavaszán megjelenő vérhas járványtól is. Az alakulatnál előfordult még 70 maláriás megbetegedés, őket Kőszegen ápolták. Emellett jelentős volt a nemi megbetegedések száma. (Összesen: 114 eset.⁸²)

1916-ban a helyi hajózási társaság nagylelkű felajánlást tett a kórházakban lábadozó sebesült katonáknak, amelyről a helyi sajtó így tudósított: „Míg más Dunamenti városok kórházainak sebesült katonái jószívek gondosságából már többször részesültek üdítő hajókirándulásban, addig a mi városunk sebesült hőseinek ilyen örömben eddig nem volt részük. A sok epedő sóhajlás végre nálunk is valóra vált Bólints Zsigmondnak, a M. F. T. T.⁸³ helyi állomásfőnökének jóvoltából. Ugyanis e hét szerdáján és csütörtökén a Társaság igazgatóságának beleegyezésével az esztergomi kórházak sebesült katonáit két csoportban ingyen hajókirándulásban részesítette. A gavalléros szép tett egyaránt dicséri a Társaságot és nemesszívű tisztviselőjét, Bólints urat.”⁸⁴

Ugyancsak a helyi írott média számolt be az 1916. évi, a katonai kórházakban tartott karácsonyi ünnepekről: „A helybeli kórházakban ápolat sebesült és beteg hősöknek rendezett karácsonyfa ünnepélyek vasárnap a következő sorrendben tartatnak: délután fél 4 órakor az érseki tanítóképző intézetben, 4 órakor a Sz[ent] Anna zárdában, fél 5 órakor a csapatkórházban, fél 6 órakor a főreáliskolában és 6 órakor a Deák Ferenc uccai fiúiskolában berendezett kórházakban. Az érseki szeminárium kórházában és a Vöröskereszt-kórházban szintén ezidőben lesznek a karácsonyfa-ünnepélyek, itt az Oltáregyesület és a Sz[ent] Erzsébet nőegylet hölgyei buzgólkodnak a beteg és sebesült katonák karácsonyának kellemessé tételén. Mindeme szépnek ígérkező ünnepélyek Esztergom város közönségének áldozatkészségét, úri hölgyeink áldott jólelkűségét és fáradhatatlan buzgalmát tanúsítják.”⁸⁵

1917 elején a sebesültek magas száma miatt a helyi katonai parancsnokság ápolónók felvételére kényszerült. Az elhunyt és sebesült katonák hozzátartozóit előnyben részesítették.⁸⁶ Emellett a gyengélkedő szobához egy fogászati ambulanciát létesítettek, amely több mint kétezer beteget látott el a háború végéig. A pótzászlóaljnak Párkányban üdülője is volt, amelynek vezetője dr. Földes Jenő főorvos volt.

Magáról az orvosi és ápoló személyzetről keveset tudunk. A pótzászlóalj egészségügyi személyzete 1914–1917. között az alábbi egyénekből állt.⁸⁷

82 Huszonhatos hadiemplékkönyv. i. m. (2019) 156–157. o.

83 Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részevnytársaság.

84 *Esztergom és Vidéke*, 38. évf. (1916), 44. sz.

85 *Esztergom és Vidéke*, 38. évf. (1916), 100. sz.

86 *Esztergom és Vidéke*, 39. évf. (1917), 17. sz.

87 Huszonhatos hadiemplékkönyv. i. m. (2019) 159. o.

<i>Név</i>	<i>Beosztás</i>
Dr. Fried Imre	orvosfőnök, irodavezető
Charitán József	szakaszvezető, népfelkelő
Imely Géza	tizedes
Baboczky András	ápoló
Varga Imre	ápoló
Breuer Géza	egyéves önkéntes tizedes, fogászati munkatárs
Stadler Béla	egyéves önkéntes tizedes, kisegítő írnok
Waldman Adolf	szanitéc hadnagy
Irás Béla	szanitéc zászlós
Dr. Vidor Jenő	segédorvos
Dr. Földes Jenő	főorvos

Szent István ünnepén a helyi polgárok megvendégelték a beteg katonákat, melyről a sajtó így tudósított: „Sebesült katonák megvendégelése. A szemináriumi katonai tartalék kórházban elhelyezett sebesült katonáinkat Szent István napján a jószívek megvendégelték, mely alkalomból a jelzett célra a következő szeretetadományok folytak be: Ő Eminentája a Bíbornok hercegprímástól és Schiffer Ferenc prelatustól bor. Lollok Lénárt prelátustól 100 k.⁸⁸ lovag Mattyasóvszky Lajostól, Leitgeb Jánostól, özv. Magos Sándornétól alma, dr. Machovich Gyula prelátustól cigaretta. A kalács sütési és egyéb költségek a m. é. karácsonyi ünnepek alkalmával eszközölt gyűjtésből fennmaradt összegből fedeztetek. A fentemlített szeretetadományokat ezennel nyilvánosan nyugtázzuk és a megvendégtelt sebesült katonáink nevében is hálásan köszönjük. Esztergom 1917. augusztus 21. az állandó hölgybizottság nevében özv. Magos Sándorné és Machovich Jánosné.”⁸⁹ Illetve a karácsonyi ünnepegről az alábbi összefoglalás: „A helybeli katonai kórházak sebesült és beteg katonai számára rendezendő karácsonyi ünnepélyek a főreáliskolai katonai kórházban ma, hétfőn d. u. fél 4 órakor kezdődnek. Utána nyomban a Deák Ferenc uccai kórházban. A vízivárosi katonai kórházakban 4, a Vörös Kereszt-kórházban fél 5, a csapatkórházban 6 órakor kezdődik meg a szép karácsonyfa ünnepély, mely után a közönség szeretetadományai kerülnek kiosztásra a hazáért szenvedő sebesült és beteg katonák között.”⁹⁰

1918. november elején a központi hatalmak vereségével véget ért az első világháború, a Trianoni békeszerződés után létrejött új Magyarországon Esztergom helyzete is megváltozott, mivel határvárossá vált. A település továbbra is katonaváros maradt, fontos szerepet játszva a két világháború közötti katonai gyógyításban és rehabilitációban.

88 Korona.

89 *Esztergom és Vidéke*, 39. évf. (1917), 65. sz.

90 *Esztergom és Vidéke*, 39. évf. (1917), 96. sz.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Az I. világháború magyar orvosi emlékeiből. Naplók, kéziratok visszaemlékezések, szakcikkek.
A Magyar Tudománytörténeti Intézet. Tudományos közlemény. 88. Budapest, 2016.
- Borovszky Samu: Esztergom vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája) Budapest, é. n.
- Esztergom és vidéke, 1879–1944.*
- Dvihally Géza (szerk.): Esztergom örömnapja. 1915. augusztus 11. (Emlékkönyv ő császári és királyi fenségeik a trónörökös pár Károly Ferenc József főhercegnek és Pármai Zita főhercegnőnek esztergomi látogatása alkalmából) Esztergom, 1915.
- A Hadtörténelmi Levéltár katona-egészségügyi iratainak repertórium 1740–1980.
Szerkesztette, a bevezetőket írta Kiss Gábor főlevéltáros.
Budapest, 2003. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok. Sorozatszerkesztő dr. Szijj Jolán.)
- Kossuth Hírlapja.* Szerk. Bajza József. Pest, 1848.
- Közlöny.* Szerk. Gyurmán Adolf. Pest–Debrecen–Szeged–Arad. 1848–49.
- Huszonhatos hadiemlékkönyv. Szerk. Miklós Tamás – Dr. Négyesi Lajos.
Esztergom, 2019. (Városunk, múltunk 6.)
- Osvai László: Az esztergomi Vaszary Kolos kórház története. 1902–2002. Esztergom, 2002.
- Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene.
Sajtó alá rendezték Szalay Béla és Vajas Lajos felelős szerkesztők. 1938.
- Komárom megyei helytörténeti olvasókönyv. Válogatta és szerkesztette Ortutay András. Tatabánya, 1988.
- Négyesi Lajos: Az esztergomi hadifogolytábor emléke. *Múltkor*, 2009. július 3.
https://mult-kor.hu/20090703_az_esztergomi_hadifogolytabor_emleke
- Pogányné Rózsa Gabriella: 120 éves a Honvédkórház. Budapest, 2019.
- Rayman János: Az esztergomi hadifogolytábor története és pénzei. Esztergom, 2010.
- Szállási Árpád: Szegényháztól a kórházig. Esztergom egészségügyének története.
Esztergom, 1987.
- Zolnay László: Esztergom ezeréves. Esztergom, 1973.